YOSHLAR ORASIDA IJTIMOIY TAHDIDLARGA QARSHI KURASHDA MAHALLA INSTITUTI VA MAHALLIY BOZORLAR INTEGRATSIYASI (SOTSIAL-FALSAFIY VA AMALIY TAHLIL)

Инамов Одил

Annotatsiya:
Ushbu maqolada globallashuv sharoitida O‘zbekiston yoshlari o‘rtasida kuzatilayotgan ijtimoiy tahdidlar — sintetik giyohvandlik, zo‘ravonlik, kiberbulling va deviant xulq-atvor tendensiyalari tahlil qilingan. Muallif an’anaviy nazorat mexanizmlarining o‘zigina yetarli emasligini ta’kidlab, fuqarolik jamiyatining tayanch instituti bo‘lgan mahalla va yoshlarning norasmiy bandlik maydoni hisoblangan mahalliy bozorlar o‘rtasidagi integratsiyani kuchaytirishni ilgari suradi. Shuningdek, maqolada "Bozor-Mahalla" ijtimoiy patrulini joriy etish, bozorlarda ijtimoiy xodimlar faoliyatini yo‘lga qo‘yish va norasmiy ishlayotgan yoshlarni ta’limga jalb qilish orqali xavfsiz sotsializatsiyani ta’minlash mexanizmlari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: *Yoshlar, ijtimoiy tahdidlar, mahalla instituti, mahalliy bozorlar, deviant xulq-atvor, sintetik giyohvandlik, sotsializatsiya, "yettilik" tizimi, norasmiy bandlik, demografik divident*.

KIRISH

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasi aholisining 60 foizdan ortig‘ini 30 yoshgacha bo‘lgan yoshlar tashkil etadi. Bu ko‘rsatkich mamlakatni “yoshlar demografik dividenti” davriga olib chiqmoqda. Sotsial tizim sifatida jamiyatning o‘zini o‘zi rivojlantirishida yoshlar asosiy harakatlantiruvchi kuch (drayver) hisoblanadi. Biroq globallashuv, raqamli transformatsiya va iqtisodiy o‘zgarishlar sharoitida yoshlar bir vaqtning o‘zida turli ijtimoiy tahdidlar — giyohvandlik, zo‘ravonlik, deviant xulq-atvor, ekstremizm va psixologik beqarorlikning asosiy nishoniga aylanmoqda. An’anaviy nazorat mexanizmlari (oilaviy tarbiya, maktab va huquq-tartibot organlari) yolg‘iz yetarli emas.

Fuqarolik jamiyatining eng muhim tayanch instituti — «mahalla» hamda yoshlarning real hayotining muhim qismi kechadigan yirik iqtisodiy-sotsial makonlar — «mahalliy bozorlar» o‘rtasidagi integratsiyani o‘rganish va kuchaytirish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biridir. Bu integratsiya nafaqat profilaktika, balki yoshlarni ijobiy sotsializatsiya qilishning yangi modelini yaratish imkonini beradi.

Ijtimoiy tahdidlarning zamonaviy qiyofasi va statistik tendensiyalar Deviant xulq-atvorning hozirgi shakllari o‘n yil oldingi holatdan tubdan farq qiladi va murakkablashgan:

- **Sintetik giyohvandlik epidemiyasi:** BMTning Narkotiklar va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasi (UNODC) [1] hamda O‘zbekiston Ichki ishlar vazirligi [2] ma’lumotlariga ko‘ra, so‘nggi 5–7 yilda yoshlar orasida an’anaviy “og‘ir” narkotiklardan ko‘ra sintetik moddalar (mefedron, alfa-PVP, “tuzlar”, dorixona preparatlari) iste’moli keskin oshgan. Bu moddalar arzonligi, tez ta’sir qilishi va kuchli psixologik tobe’likka olib kelishi bilan xavfli. Natijada, yoshlar orasida psixoz, depressiya va o‘z joniga qasd qilish holatlari ko‘paymoqda.
- **Zo‘ravonlikning yangi shakllari:** Kiberbulling real hayotdagi zo‘ravonlikka o‘tmoqda. Ijtimoiy tarmoqlardagi haqorat va bosim o‘smirlar o‘rtasida doimiy stress va

suitsid xavfini oshiradi. Statistikaga ko‘ra, o‘smirlar orasidagi zo‘ravonlik holatlarining 40-50 foizi yashirin tus olgan.

- **Boshqa tahdidlar:** Alkogol va tamaki iste’molining erta yoshdan boshlanishi, “fast-fashion” jinoyatchilik (telefon o‘g‘irlash, mayda o‘g‘irlik), radikal g‘oyalar ta’siri va ijtimoiy tarmoq orqali tarqaladigan destruktiv submadaniyatlar. Bu muammolar yoshlarning ko‘p vaqtini o‘tkazadigan joylarda — bozorlarda, ko‘cha va norasmiy yig‘inlarda kuchayadi.

Mahalla — ijtimoiy nazorat va sotsializatsiya instituti sifatida Sotsial falsafa nuqtai nazaridan (E. Dyurkgeym, T. Parsons [3], A. To‘qay va o‘zbek mutafakkirlarining merosiga asoslanib [4]) mahalla shunchaki ma’muriy birlik emas, balki «fuqarolik jamiyatining noyob mikro-modeli» dir. U oila va davlat o‘rtasidagi muhim vositachilik rolini o‘ynaydi.

Mahalliy bozorlar sotsial makon sifatida: Qumtepa va yirik mintaqaviy bozorlar misolida

Bozorlar (ayniqsa, Farg‘ona vodiysidagi Qumtepa, Namangan kabi yirik va tarixiy savdo majmualari) faqat tovar ayirboshlash joyi emas. Ular yirik sotsial yig‘in markazlaridir. Bozorlarning yoshlar o‘rtasidagi deviant xulq-atvor bilan bog‘liqligi quyidagi aspektlarda namoyon bo‘ladi:

- **Norasmiy bandlik zonasi:** Minglab yoshlar (ko‘pincha ta’limdan uzilgan holda) bozorlarda aravakash, yuk tashuvchi, sotuvchi yordamchisi sifatida ishlaydi. Ular rasmiy pedagogik va ijtimoiy nazoratdan chetda qoladi.
- **Xavf o‘chog‘i:** Bozor atrofidagi arzon tamaddixonalar, kompyuter klublari va nazoratsiz hududlar tamaki, spirtli ichimliklar va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanmasi uchun qulay sharoit yaratishi mumkin.
- **Marginalizatsiya xavfi:** Katta pullar aylanadigan joyda og‘ir mehnat bilan shug‘ullanayotgan va ijtimoiy himoyasiz o‘smirlarda jamiyatga nisbatan agressiya va tezroq boyib ketish maqsadida jinoyatga qo‘l urish ehtimoli yuqori bo‘ladi.

Mahalla va Bozor ma'muriyatining hamkorlik mexanizmlari (Takliflar)

Ijtimoiy tahdidlarga qarshi samarali kurashish uchun mahalla instituti o‘z ta’sir doirasini hududdagi yirik savdo majmualari bilan integratsiya qilishi zarur:

1. **"Bozor — Mahalla" ijtimoiy patrulini joriy etish:** Bozor hududida ishlayotgan voyaga yetmaganlar va yoshlarning ro‘yxatini shakllantirish, ularning yashash manzili bo‘yicha mahalladagi yoshlar yetakchisi bilan doimiy axborot almashinuvini yo‘lga qo‘yish.
2. **Bozorlarda sotsial xodimlar faoliyatini tashkil etish:** Yirik bozorlar boshqarmasi tuzilmasida yoki ularga biriktirilgan holda yoshlar masalalari bo‘yicha psixolog va ijtimoiy xodimlar shtatini kiritish.
3. **Bandlik va ta'lim integratsiyasi:** Bozorlarda norasmiy ishlayotgan yoshlarni aniqlab, ularni qisqa muddatli kasb-hunar kurslariga jalb qilish orqali mehnat bozoriga sivilizatsiyalashgan shaklda kiritish (Hokim yordamchilari orqali).

[3] E. Dyurkgeym, T. Parsons — Jamiyatning sotsial tuzilmasi, sotsializatsiya va ijtimoiy nazorat funksiyalariga oid sotsial-falsafiy asarlari.
[4] O'zbek mutafakkirlari (jumladan, A. To'qay) — Mahalla, oila va milliy tarbiya mikro-modeli haqidagi ilmiy-falsafiy merosi.

4. **Videokuzatuv va jamoatchilik nazorati:** Bozorlar atrofidagi "qizil hudud"larda (dorixonalar, yerto‘lalar) giyohvandlik vositalari savdosiga qarshi jamoatchilik nazoratini (mahalla faollari yordamida) kuchaytirish.

XULOSA

Jamiyatning sivilizatsiyaviy darajasi va barqaror rivoji bevosita ijtimoiy institutlarning uzviy hamkorligiga bog‘liqdir. Bugungi kunda yoshlar o‘rtasidagi giyohvandlik, zo‘ravonlik va turli deviant holatlarning oldini olish vazifasi faqat huquq-tartibot organlari zimmasida qolishi kerak emas.

Tarixan ulkan ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyatga ega bo‘lgan mahalliy bozorlar miqyosiga mahalla institutining tarbiyaviy hamda nazorat potensialini yoyish orqali biz yoshlarning ham iqtisodiy, ham ma’naviy jihatdan sog‘lom sotsializatsiyasini xavfsiz shaklda ta’minlashimiz mumkin. Bu integratsiya ijtimoiy tahdidlar va yoshlar marginalizatsiyasi xavfini sezilarli darajada kamaytiradi, shuningdek, yoshlarni jamiyatning faol va mas’uliyatli a’zolariga aylantirishga xizmat qiladi. Natijada, “yoshlar demografik dividenti” haqiqiy ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga aylanadi.

Amaliyotda ushbu modelni Farg‘ona vodiysidagi yirik bozorlarda pilot loyiha sifatida sinab ko‘rish va keyin butun respublikaga tarqatish maqsadga muvofiqdir. Ushbu yondashuv O‘zbekistonning milliy taraqqiyot strategiyasi va “Yoshlarning ijtimoiy himoyasi” konsepsiyasini **[5]** yanada samarali amalga oshirishga bevosita xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. BMTning Narkotiklar va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasi (UNODC) hisobotlari — Sintetik giyohvand moddalar tarqalishi bo‘yicha global hisobot materiallari.
2. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi statistik ma'lumotlari — Yoshlar o‘rtasidagi jinoyatchilik va huquqbuzarliklar holati bo‘yicha tahlillar.
3. E. Dyurkgeym, T. Parsons — Jamiyatning sotsial tuzilmasi, sotsializatsiya va ijtimoiy nazorat funksiyalariga oid sotsial-falsafiy asarlari.
4. O‘zbek mutafakkirlari (jumladan, A. To‘qay) — Mahalla, oila va milliy tarbiya mikro-modeli haqidagi ilmiy-falsafiy merosi.

O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi va konsepsiyalari — "Yoshlarning ijtimoiy himoyasi" konsepsiyasi hamda O‘zbekistonning milliy taraqqiyot strategiyasi hujjatlari